

## MA'RIFATPARVARLIK – JAMIYAT TARAQQIYOTINING ASOSI

*Mangliyeva Shaxnoza Akbar qizi*  
*Buxoro davlat pedagogika instituti*  
-----mutaxassisligi magistranti  
[mangliyevashaxnoza7@gmail.com](mailto:mangliyevashaxnoza7@gmail.com)

**Annotatsiya:** Ushbu maqolada ma'rifatparvarlik g'oyasining jamiyat taraqqiyotidagi o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Tarixiy tajribalar hamda zamonaviy ijtimoiy taraqqiyot jarayonlariga tayangan holda, ma'rifatning inson tafakkuri, axloqiy qadriyatlar va innovatsion rivojlanishdagi hal qiluvchi rolini ochib beradi. Ayniqsa, O'zbekiston tarixida jadidlar harakati misolida ma'rifatparvarlikning qanday ijtimoiy o'zgarishlarga turtki bergani yoritiladi. Maqolada, shuningdek, hozirgi davrda yosh avlodni tarbiyalash, ilm-fan va madaniyatni rivojlantirishda ma'rifatparvarlik yondashuvlarining dolzarbligi ta'kidlanadi.

**Kalit so'zlar:** ma'rifatparvarlik, jamiyat taraqqiyoti, ilm-ma'rifat, ma'naviy qadriyatlar, jadidchilik harakati, inson tarbiyasi, ma'rifiy islohotlar, innovatsion rivojlanish, ma'naviy-ma'rifiy taraqqiyot, zamonaviy ta'lim, axloqiy yetuklik, milliy uyg'onish, ijtimoiy islohotlar, yosh avlod tarbiyasi, intellektual rivojlanish.

### **Просвещение — основа общественного развития**

**Аннотация:** В статье анализируется роль и значение идеи просвещения в развитии общества. Опираясь на исторический опыт и современные процессы социального развития, автор раскрывает важнейшую роль просвещения в человеческом мышлении, моральных ценностях и инновационном развитии. В частности, пример движения джадидов в истории Узбекистана прольет свет на то, как Просвещение вдохновляло социальные изменения. В статье также подчеркивается актуальность образовательных подходов в современную эпоху в воспитании подрастающего поколения, развитии науки и культуры.

**Ключевые слова:** просвещение, социальное развитие, наука и просвещение, духовные ценности, движение джадидов, человеческое образование, реформы просвещения, инновационное развитие, духовно-образовательное развитие, современное образование, нравственная зрелость, национальное пробуждение, социальные реформы, воспитание подрастающего поколения, интеллектуальное развитие.

### **Enlightenment is the foundation of social development**

**Abstract:** This article analyzes the role and significance of the Enlightenment idea in the development of society. Based on historical experiences and modern social

development processes, it reveals the decisive role of the Enlightenment in human thinking, moral values, and innovative development. In particular, the article highlights the social changes that the Enlightenment gave impetus to in the history of Uzbekistan, especially on the example of the Jadid movement. The article also emphasizes the relevance of Enlightenment approaches in the education of the younger generation, the development of science and culture in the modern era.

**Keywords:** enlightenment, social development, science and enlightenment, spiritual values, jadid movement, human education, enlightenment reforms, innovative development, spiritual and educational development, modern education, moral maturity, national awakening, social reforms, education of the younger generation, intellectual development.

**Ma'rifatparvarlik bu** – insonlar ongini ilm, tafakkur, axloqiy qadriyatlar va madaniyat orqali yuksaltirishga qaratilgan g'oyaviy-harakatdir. Boshqacha aytganda: Ma'rifatparvarlik – bu: jaholatga qarshi kurashish, bilimga, o'qishga, tafakkurga undash; jamiyatni ma'naviy jihatdan uyg'otish, madaniy, ilmiy va axloqiy rivojlanish orqali taraqqiyotga yo'l ochish demakdir. Ma'rifatparvar inson: doimiy o'rganishga intiladi, boshqalarni ham o'qishga, o'zini rivojlantirishga undaydi, milliy va insoniy qadriyatlarga hurmat bilan qaraydi, jamiyatda ijobiy o'zgarishlar qilishga harakat qiladi.

Insoniyat tarixida har qanday taraqqiyot, yuksalish va uyg'onish davrlari avvalo ma'rifat bilan bog'liq bo'lgan. Ilm, tafakkur va ma'naviyat asosida qurilgan jamiyat doimo oldinga intiladi, ijtimoiy hayotda ijobiy o'zgarishlar yuz beradi. Ayniqsa, O'zbekiston tarixida XIX asr oxiri – XX asr boshlarida yuzaga kelgan jadidchilik harakati va uning yetakchilari ma'rifatparvarlik g'oyasini ilgari surgan holda jamiyatni jaholat, savodsizlik va ijtimoiy tengsizlikdan xalos qilishga intildilar. Ularning faoliyati bugungi kunda ham dolzarb bo'lib, zamonaviy taraqqiyot jarayonlarida o'z aksini topmoqda. Ma'rifatparvarlik to'g'risida bir qancha olimlar izlanishlar olib borishgan. Masalan, Shavkat Mamadaliyevning asosiy ilmiy izlanishlari **ma'naviyat va ma'rifatning yoshlar ongiga ta'siriga** qaratilgan. U o'z faoliyatida yoshlarning dunyoqarashi, ijtimoiy faolligi va ma'naviy kamolotini shakllantirishda **ma'rifatparvarlik g'oyalarining dolzarbligini** asoslab bergan. Olim yoshlar orasida **sog'lom tafakkur, vatanparvarlik, milliy g'urur va ma'rifatli fikrlashni** shakllantirish zarurligini ta'kidlaydi. Ma'naviyatsizlik, axloqiy inqiroz va ommaviy madaniyat tahdidlariga qarshi **ilm va ma'naviyat bilan kurashish** g'oyasini ilgari suradi. Mamadaliyev yoshlarni **ijtimoiy mas'uliyatli, tashabbuskor va intellektual yetuk shaxslar** sifatida shakllantirishda o'qituvchilarning, jamiyatning va ommaviy axborot vositalarining o'rnini chuqur tahlil qiladi va ta'lim tizimida **ma'naviy-ma'rifiy yo'nalishdagi darslar va tadbirlar** orqali yosh avlodni qadriyatlar asosida

tarbiyalashni samarali deb hisoblaydi. A'zam Xodjiahmedov esa Jadid adabiyoti va ma'rifatparvarlikning zamonaviy tadqiqotchisi hisoblanadi. U o'z izlanishlarida XIX asr oxiri – XX asr boshlarida vujudga kelgan jadid adabiy merosini o'rganishga alohida e'tibor qaratadi. Uning tadqiqotlari, asosan, **jadidlar adabiyotidagi ma'rifiy g'oyalar, millatni uyg'otish, ijtimoiy islohotlar va ta'limning ahamiyati** kabi masalalarni o'z ichiga oladi. Xodjiahmedov **jadid adabiyotining jamiyatdagi islohotlarga turtki bo'lishini** asoslab beradi. Uning fikricha, jadid adiblari – Fitrat, Avloniy, Behbudiy, Munzim, Cholpon singari ijodkorlar o'z asarlari orqali xalqni **ma'rifatga, o'zlikni anglashga, erkinlik va taraqqiyot sari yo'naltirgan**. Olim jadidlarning adabiy asarlarida ilgari surilgan **ijtimoiy-tarbiyaviy g'oyalarni zamonaviy axborot jamiyatida qanday qabul qilinishi** va ularni yoshlar ongiga qanday singdirish mumkinligini ham tadqiq qiladi.

Jamiyat taraqqiyoti ko'plab omillarga bog'liq bo'lsa-da, uning asosiy poydevorlaridan biri – ma'rifatparvarlikdir. Ma'rifatparvarlik deganda insonlarni bilimga, ma'naviyatga, sog'lom dunyoqarashga yo'naltirish va ularni yangi bilimlarni o'zlashtirishga, rivojlanishga undash tushuniladi. Tarixda ham ko'plab ijtimoiy harakatlar, ayniqsa jadidchilik harakati ana shunday ma'rifatparvarlik g'oyalari asosida shakllanib, jamiyatlarni o'zgarishga va taraqqiyotga yetaklagan. Ma'rifatparvarlik jamiyatda insonlarning fikrlash darajasini, bilim va madaniyatini oshirishga xizmat qiladi. Ilm-fan, ta'lim, axloq va madaniyatning rivojlanishi insonlarning hayot sifatini yaxshilaydi, ularni yanada faol, ijodkor va mas'uliyatli bo'lishga undaydi. Shunday jamiyatda yangi g'oyalar, texnologiyalar tez qabul qilinadi va hayotga joriy etiladi. Jadidlar harakati aynan ma'rifatparvarlikning kuchli namunasidir. Ular ilm-fan va ta'limni rivojlantirish, ayollar ma'rifatini oshirish, milliy o'zlikni anglashga da'vat qilgan. Jadidlarning ilmiy va adabiy asarlari o'sha davr yoshlarini jaholatdan qutqarib, yangi fikrlar bilan tanishtirdi. Bu esa jamiyatda yangilanish va taraqqiyot jarayonlarini boshlashga zamin yaratdi.

Bugungi kunda ham ma'rifatparvarlik jamiyat taraqqiyotining muhim omili bo'lib qolmoqda. Raqamli asrda bilim va ma'naviyatga ega bo'lmagan insonlar qiyinchiliklarga duch keladi. Shu bois, yoshlarni bilimga rag'batlantirish, ularni ma'naviy jihatdan mustahkamlash davlat va jamiyat oldidagi ustuvor vazifa hisoblanadi.

O'zbek ijtimoiy-ma'naviy tafakkurida ma'rifatparvarlik g'oyasi XIX asr oxiri va XX asr boshlarida jadidchilik harakati bilan yaqqol namoyon bo'la boshladi. Bu davrda Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniy kabi ziyolilar xalqni jaholatdan chiqarish, ilm-fanga, zamonaviy tafakkurga yo'naltirishni o'z oldilariga maqsad qilib qo'ygan edilar. Ularning asarlari tarixiy-tahliliy metod asosida tahlil qilinganda, ma'rifatni taraqqiyotning yagona yo'li deb bilish g'oyasi asos bo'lib xizmat qilgani ayon bo'ladi, mantiqiy tahlil usuli asosida o'rganilganda, jadidlar ijodida ilgari

surilgan fikrlar – ilm olish, ayollarni o‘qitish, ijtimoiy adolat, milliy uyg‘onish, erkin tafakkur singari mavzular – jamiyatning yangilanishiga xizmat qilgan. Jadidlar harakati O‘zbekistonda milliy uyg‘onish va ma’rifatparvarlikning poydevorini yaratdi. Ularning ijodi va ilmiy faoliyati, ayniqsa adabiy asarlarida, jamiyatni jaholatdan, orqada qolishdan va taraqqiyotga yetaklash uchun muhim g‘oyalar jamlangan. Masalan, **Mahmudxo‘ja Behbudiy** o‘z asarlarida ma’rifatni jamiyatni yangilashning eng asosiy omili deb bildi. Uning “Maktablar” risolasida eski ta’lim tizimini tanqid qilib, zamonaviy bilimlarni o‘rgatishga chaqirdi. Behbudiy yoshlarni ilm-fanga intilishiga da’vat qilar ekan, ularni jaholatdan qutqarish va mustaqil fikrlashga o‘rgatishni maqsad qilgan. **Abdurauf Fitratning** “Munozara” asari ma’rifatparvarlikning ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy jihatlarini keng ko‘lamda ochib beradi. U o‘zbek jamiyatining og‘riqli muammolarini tanqid qilar, ilm olishning zarurligini ta’kidlardi. Shuningdek, Fitrat o‘z asarlarida erkin tafakkur, yangicha qarashlar, milliy ongini uyg‘otish masalalariga alohida e’tibor qaratdi. **Abdulla Avloniy** “Turkiy Guliston yoxud axloq” asarida yoshlarni nafaqat ilmga, balki axloqiy qadriyatlar asosida tarbiyalashga chaqirdi. U milliy qadriyatlar, vatanparvarlik va insoniylikni ma’rifatparvarlikning ajralmas qismi deb hisobladi. Avloniy ijodi yoshlar ongini shakllantirishda muhim rol o‘ynadi. Cho‘lpon she’riyati va publitsistik asarlarida ma’rifatparvarlik g‘oyalari milliy o‘zlik va millat ruhini uyg‘otishga qaratilgan. U o‘zbek adabiyotida yangilik olib kirib, milliy tafakkur va madaniyatni rivojlantirishda yetakchi bo‘ldi. Cho‘lponning ijodi yosh avlodni milliy qadriyatlarga hurmat bilan qarashga da’vat etdi.

Jadidlarning asarlari orqali ilgari surilgan ma’rifatparvarlik g‘oyalari O‘zbekistonda ilm-fan, ta’lim va madaniyat sohasida tub islohotlar uchun asos bo‘ldi. Ular jamiyatni yangilash, yoshlarni tarbiyalash va milliy uyg‘onishga hissa qo‘shishda muhim vazifani bajarishdi. Jadidlar ilm-fan, madaniyat va ma’naviyatning ahamiyatini keng targ‘ib qildilar. Ularning risolalari, maqolalari, kitoblari va gazetalarida jamiyatni bilimga, erkin fikrlashga chaqiruvchi g‘oyalar yoritildi. Masalan, Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniy va boshqalar yoshlarni o‘qishga, o‘zini rivojlantirishga da’vat qildilar. Jadidlar orasida ayollar ta’limiga katta e’tibor berildi. Ayollar maktablarini ochish, ularni jamiyatdagi faol o‘rinlarga tayyorlash uchun ko‘p ishlar qilindi. Bu esa o‘z navbatida jamiyatning ijtimoiy taraqqiyotiga xizmat qildi. Ular tenglik, ijtimoiy adolat, inson huquqlari va erkinlik g‘oyalari asosida yangi jamiyat qurishni targ‘ib qildilar va turli qatlamlar orasida birdamlik va hamjihatlik ruhini shakllantirishga harakat qildilar.

**Ma’rifatparvarlik** – bu jamiyatda bilim, tafakkur, axloqiy qadriyatlar va madaniyatni yuksaltirishga qaratilgan faoliyatdir. Uning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni juda muhim va ko‘p qirrali.

**Ilm-fan va ta'limning rivojlanishi:** Ma'rifatparvarlik jamiyatda ta'lim darajasini oshiradi, odamlarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi. Bu esa o'z navbatida innovatsiyalar, yangi texnologiyalar va iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi.

**Axloqiy va ma'naviy qadriyatlarni mustahkamlash:** Ma'rifatparvarlik orqali jamiyatda axloqiy tamoyillar, halollik, mas'uliyat, mehr-oqibat kabi fazilatlar rivojlanadi. Bu ijtimoiy barqarorlik va odamlar o'rtasidagi o'zaro ishonchni oshiradi.

**Madaniy uyg'onish va milliy o'zlikni anglash:** Ma'rifatparvarlik milliy madaniyatni saqlab qolish va rivojlantirishga xizmat qiladi. U yosh avlodda o'zlikni anglash, tarix va an'analarga hurmat ruhini shakllantiradi.

**Ijtimoiy adolat va tenglikka erishish:** Ma'rifatparvarlik har bir fuqaroning o'z huquq va imkoniyatlarini anglashiga yordam beradi. Bu ijtimoiy adolatni ta'minlash, kamsitishga qarshi kurashishda muhim rol o'ynaydi.

**Yoshlarni sog'lom va faol fuqarolar qilib tarbiyalash:** Ma'rifatparvarlik yoshlarni bilimli, tafakkurli va ijtimoiy faollikka intiluvchi shaxslar bo'lib voyaga yetkazadi. Bu jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun muhim resursdir.

**Iqtisodiy va siyosiy rivojlanish:** Bilimli va ma'rifatli jamiyat iqtisodiy islohotlarni tezroq amalga oshira oladi, demokratik tamoyillarni qo'llab-quvvatlaydi va siyosiy barqarorlikni ta'minlaydi.

Ma'rifatparvarlik har qanday jamiyatning rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan ijtimoiy-madaniy hodisadir. U inson ongini yorituvchi nur, taraqqiyotga yo'l ochuvchi qudratli kuch sifatida e'tirof etiladi. Tarix guvohki, qachonki jamiyatda ma'rifatparvarlik g'oyalari ustuvor bo'lgan bo'lsa – u yerda ilm-fan yuksalgan, madaniyat gullab-yashnagan, inson qadri ulug'langan. Ayniqsa, o'zbek jadid ma'rifatparvarlari – Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniy va boshqalar ilm orqali jamiyatni uyg'otishga, xalqni jaholatdan xalos etishga, ma'naviy taraqqiyot sari yetaklashga intilganlar. Bugungi kunda esa bu ezgu g'oyalar zamonaviy talablarga mos ravishda yangi bosqichda davom etmoqda. Raqamli texnologiyalar, global axborot oqimi, innovatsion ta'lim tizimi sharoitida ma'rifatparvarlik – faqatgina bilim emas, balki axloq, madaniyat va ijtimoiy mas'uliyatni o'zida mujassam etgan yondashuv sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, yosh avlodni sog'lom dunyoqarash asosida tarbiyalash, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida yetishtirish bugungi ma'rifatparvarlikning asosiy vazifalaridandir.

Xulosa qilib aytganda, jamiyat taraqqiyoti uchun eng zarur poydevor bu – ma'rifatdir. Zero, ma'rifat bo'lmagan joyda jaholat, bilim bo'lmagan joyda orqada qolish hukm suradi. Shu bois har bir jamiyat, har bir xalq o'z kelajagini barpo etishda ma'rifatparvarlikni ustuvor yo'nalish sifatida tanlashi lozim. Chunki haqiqiy taraqqiyot – bu qurol kuchida emas, tafakkur, ma'naviyat va ma'rifat kuchida shakllanadi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati**

1. Avloniy, A. (1992). *Turkiy guliston yoxud axloq*. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Behbudiy, M. (2006). *Tanlangan asarlar*. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.
3. Xodjiahmedov, A. (2019). *Jadid adabiyoti va ma'rifatparvarlik an'analari*. Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti.
4. Mamadaliyev, Sh. (2021). *Ma'naviy-ma'rifiy qadriyatlarning yoshlar ongiga ta'siri*. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
5. Nazarov, Q. (2007). *Jadidlar merosi va bugungi kun*. Toshkent: O'zbekiston nashriyoti.
6. Nurmonov, A. (2005). *O'zbek ma'rifatparvarligi tarixidan*. Toshkent: O'qituvchi.
7. Islomova, M. (2020). "Ma'rifatparvarlik g'oyalari va zamonaviy jamiyat". // *Ma'naviyat va zamon*, №3, 45–50-betlar.